

NATUREZA E PAISAXE DO COUREL

Xosé Benito Reza

Agradezo a invitación da RAG con moita humildade e compromiso, e penso que o feito de que eu estea hoxe aquí poida que responda máis aos latexos dalgún xeneroso corazón que aos pulsos desa mesma ilustrada razón. Porque eu non son ningún experto en xeoloxía, nin en flora nin en fauna, e moito menos coñecedor a fondo do Courel. Hai moita xente experta en todas estas materias, como os Guitián, Castroviejo, Pérez Alberti, Pablo Ramil, Antonio Rigueiro, Xabier Amigo, Vidal Romaní, Jesús Izco, Xesús Domínguez etc. Porén, e co permiso de todos eles, intentarei cumprir con esta encomenda.

Entendo que o máis importante para poder interpretar unha paisaxe determinada é a necesidade que temos de sermos xenerosos no estudo de cada un dos elementos que conforman ese pequeno mundo, nun proceso sosegado e analítico, “delicadamente analizador e xenialmente sintetista” que foi o reto que nos lanzou Otero Pedrayo, e que vai desde os procesos tectónicos, o solo, o clima e a multitude de ambientes que xeran as formas, ata a cobertoira vexetal e a fauna asociada a eses hábitats, e rematar necesariamente con nós mesmos, no noso xeito histórico de entender e aproveitar o que a natureza puxo nas nosas mans, e de como nós a modelamos e nos adaptamos ao longo dos séculos ata nos fundir con ela.

É necesario pois aprender do que nos contan e falan estes nosos investigadores desde cada unha das disciplinas da ciencia, e logo, unha vez decantados todos eses coñecementos, descubrir abraiados a razón verdadeira e última da composición, do porqué o mundo se presenta así ante os nosos ollos. E con todo isto rematas por pensar en que ledicia sería que todos os galegos souberan interpretar na orixe a razón do mundo no que viven, e de que os nenos dispuxeran das claves mínimas adquiridas na casa e na escola para espertar ao mundo vital que os rodea, e sentirse así moi orgullosos do pequeno país no que naceron.

Trátase en resumo do que dixo hai 150 anos Alexander von Humbolt en Kosmos: “calquera intento de elaborar un cadro xeral da natureza é tan difícil que en lugar de limitarnos a describir en detalle as riquezas das súas formas tan variadas, propoñémonos pintar os grandes conxuntos”.

Se a Serra dos Ancares se ten por prolongación da Cantábrica, o mesmo podemos dicir do Courel. De feito a gran cordilleira do norte da península entra en Galicia directamente polas terras de Rao e Piornedo, que é onde acada as súas máximas cotas na nosa

terra, moi preto dos 2000 metros, e logo continúa en senso suroeste polo Courel deica morrer nas mesmas terras de Valdeorras, do val do Sil e do godello, onde o vello río si marca xa unha fronteira precisa entre os derradeiros estertores da prolongación cantábrica e os derrames e montuosas xeografía que chegan polo mediodía, desde Pena Trevinca, A Cabreira e a Serra do Eixo.

Hai tanta continuidade, tanta confabulación e compenetración entre todos estes soberbios conxuntos que non é a primeira vez nin será moito menos a última en que aos osos de Somiedo e Muniellos se lles dea por vir pasear Galicia. E vénme ao maxín, con especial emoción, a viaxe espectacular daquel oso novo e aventureiro no 2006, que se entremeteu polo cordal de Ancares e chegou logo ao Courel, coma unha sentinela vixiando a fronteira desde os cumiais (que tal dixo un día Ferrín) e rematou para abraio de todos esnaquizando unha alvariza no concello de Rubiá, preto da Pena Falcoeira.

Cando falamos de serras coma estas non é fácil establecer os seus límites dun xeito meridiano. Ata onde chega ou se estende ese país, esa paisaxe en particular. Algúns autores entenden que o Courel é a parte central dun gran macizo orográfico que se estende desde o río Valcarce polo norte ata o val do Sil e dos vellos guigurros polo sur, e desde o río Burbia en Vilafranca e a fochanca de Ponferrada polo nacente, ata o encontro do Sil co Lor nas estremas occidentais. Logo pecha cara ao norte pola serras da Trapa, os montes do Incio, a Serra do Oribio e do Rañadoiro atravesando os concellos da Pobra do Brollón, O Incio e Samos ata bater de novo nesta rolda orográfica nos Montes do Cebreiro.

*Cebreiro! Faro! Iribio! Cervantes! / Ancares! Capeloso! / Montouto! Rebolo!
Cumes Mouros do Courel! / Serras longas de Oencia e Val di Orras!*

Outros autores concretan máis e explican que a serra é o cordal montañoso que vai no senso NE-SO desde o camiño de Santiago, nas terras altas do Cebreiro, ata o val de Quiroga, presentando tres cumieiras principais que superan os 1600 m de altitude: o Alto do Faro, Formigueiros e Pía Paxaro, e que a este cordal básico poderíamos engadir unha proxección occidental ata o Alto da Escrita e outra cara ao leste ata o Montouto.

Inda así eu entendo que en moitos outros lugares, e tamén aquí, hai un xeito máis sinxelo de asimilar a xeografía e debruzar o país, estou a falar por exemplo do Ribeiro, de Valdeorras, do Baixo Miño ou da Arnoia, porque en moitos casos o apego e a comunión da xente co seu país vén marcado sobre de todo polas augas do río que lles canta na orella todas as noites, do dominio e atracción deste sobre todas as terras que gravitan en rodopío, e por iso podemos dicir, dun xeito máis conciso e preciso, que o país do Courel é a serra homónima coas cabeceiras dos ríos Selmo, Soldón e Ferreiroño, que agatuñan pola caeira sur ata esfregar en terras das lendarias silouras, máis todas as terras que domina o río Lor e os seus afluentes, desde que aquel abrolla nos montes do Cebreiro por riba dos 1300 m de altura ata a súa extinción no río Sil, mil metros máis embaixo. Un terri-

torio que na meirande parte pertence ao concello de Folgoso do Courel, un pequeno anaco nos nacentes a Pedrafita do Cebreiro e a ladeira sur da serra a Quiroga.

As diatribas e debates que se montaran nos vellos tempos, entre Lamarck, Cuvier, Wallace, Lyell ou Whewel; entre vulcanistas e neptunianos nos albores da ciencia da xeoloxía, axúdannos hoxe a comprender a razón da forza descomunal que despregou o cicel acuático do río Lor dando como resultado este país do Courel. E para iso temos que nos remontar cincuenta millóns de anos, ao período neoxeno, de cando xigantescas moles comezaron a bascular, e mentres uns bloques soerguían de novo como este macizo onde se instala o Courel, outros bloques afundían en rodopío acugulando arxilas e lama, en lagos e lagoas bretemosas onde un día viviron os grandes saurios do Mesozoico, como por exemplo aconteceu coa cubeta ou fosa terciaria onde se chanta a Terra de Lemos, a de Ponferrada ou incluso a tan próxima de Quiroga pé do Sil.

Como consecuencia, os ríos que xa antes do Terciario levaban canso camiño andado perderon iso que chamamos perfil de equilibrio e comezaron a furar de novo nos depósitos metamórficos de xistos e lousas, nun proceso coñecido como antecedencia. Velái a razón de que o Lor como tantos outros producira semellante fenda, do entallamento tan brutal de todos estes vales que escorregan cara aos bloques afundidos, mesmo de que o Sil se puxera a traballar de novo xerando tan abraiante canón, un lugar propicio onde rezar unha eternidade.

No Courel admira e sorprende que inda despois de tantos eóns poidamos admirar neste territorio unha formación paradigmática e única en Galicia, relíctica daquela primeira oroxene hercínica tan antiga: o pregue deitado do Courel. Desde o miradoiro próximo ao Alto do Boi, entre os lugares de Campodolas e Leixazos e ao longo duns once quilómetros, poderán contemplar abraizados o sinclinal do Courel, onde se evidencian as forzas descomunais desatadas hai 320 millóns de anos, que dobregaron, modelaron e esmagaron ao seu antollo os materiais preexistentes do silúrico e do devónico, e tanta é a súa antigüidade que nese mesmo lugar se pode comprobar como a parte superior da formación, o chamado anticlinal do Piornal, quedou practicamente desmantelado e aniquilado.

Tal e como explica Vidal Romaní o patrimonio xeolóxico e paleontolóxico do Courel é dunha extrema importancia, tanto para comprender a xénese da nosa terra e da meirande parte dos ciclos xeolóxicos, como pola súa extraordinaria xeodiversidade atendendo a existencia de todo tipo de rochas metamórficas xeradoras desas paisaxes alombadas, mesmo voluptuosas, tan típicas estas abas das nosas serras orientais. Terras que contrastan coas paisaxes caóticas da Galicia occidental granítica, a dos grandes bolos, illados penedos e castelos lanzais como os que asoman nos altores do Ribeiro e de tantos montes do litoral.

E por se fora pouco, no Courel descubrimos esa rareza de pedra calcaria, que presenta nesta bisbarra varias bandas dunha lonxitude considerable. Vémola despuntando en

outeiros e touticeiras onde o tempo, paseniño pero sen descanso, vai esnaquizando as lousas que son moito máis febles, e tamén xera moi interesantes formacións kársticas, que sen dúbida veñen enriquecer aínda máis o patrimonio xeolóxico da bisbarra e as súas tan contrastadas paisaxes, como son as covas e simas da Buraca das Choias, a Cova do Oso, a de Aradelas ou a gran sima da Cova de Campelo en Esperante.

Por último e inda que os efectos do glaciario, sinaladamente da última glaciación do Wurm hai dez mil anos, non son moi patentes, si quedan vestixios que sobreviviron ao enmascaramento producido pola erosión fluvial, como acontece por exemplo coa lagoa de Lucenza, na morena atoadada dun vello glaciar, un lugar idílico e evocador, cuxa morfoxénese nos remonta aos tempos dos grandes xeos, das mandas de bisontes, das pinturas rupestres e dos vaivéns dos océanos e as terrazas fluviais dos grandes ríos.

Terra alta e crara de Lucenza / Onde se ollan cerca as serras lonxanas!

Vidal Romaní propón a creación no Courel dun centro de interpretación xeolóxico e tamén paleontolóxico en atención aos tantos fósiles presentes. A dicir do profesor, O Courel conserva a secuencia máis completa da historia xeolóxica de Galicia, é un libro vivo onde amosar a evolución da tectónica, e por iso merece preservarse.

Serra aberta / inmensa antiga herencia!

FLORA

Por moi diversas razóns que atenden á contrastada xeografía do Courel, coa presenza de tan angostos vales, pinas abas e cumieiras que erguen por riba dos 1600 m; ás distintas orientacións e luminosidades que se dan entre montes e serras pola disposición das fallas e do traballo nunca rematado dos ríos, á calidade do substrato e da rocha nai que como vimos pode ser moi variable, e o illamento secular que sufriron todas estas poboacións polas máis comunicacións, non é de estrañar que no Courel se conserven aínda hoxe algunhas das mellores manifestacións da biodiversidade galega.

Por se isto fora pouco, o Courel instálase ademais no límite de dous mundos moi contrastados e dispaes: o mediterráneo, que lle chega polo sur rubindo polo val do Lor e o eurosiberiano que domina o resto do territorio, e esa situación de fronteira entre as dúas biorrexións, de ecotono entre especies, onde se arrexuntan dous ambientes tan dispaes, fai que a riqueza biolóxica do Courel varíe e se multiplique considerablemente. Aquí xúntanse e confúndense hábitats e especies ibéricas propias dos ambientes estremos da meseta con outras habituadas aos ambientes de montaña e ás humidades oceánicas. Valla como exemplo que polo val do Sil a precipitación non chega aos 1000 l/m² pero nas cumieiras das serras supera os 2000.

Se comezamos pola parte superior veremos que aló, nas partes máis duras e arrebatadas, próximos os cumes, e xusto por riba do límite natural do bosque nestas latitudes se instalan as brañas ou pasteiros higrófilos vivaces de montaña, as turbeiras que aparecen

aló onde a humidade acada niveis moi elevados, mantendo un permanente asolagamento, e algún piorno illado. Pero o máis rechamante é a presenza dos cimbros nas cimbras cimeiras (ou “enebros” rastreiros), que de vez van con arando de turbeira, e que son unha reliquia do tempo dos glaciares que so quedan nestas extremas.

Pero sobre de todo no Courel o que vén axiña é o que máis abraia, porque un pouco máis embaixo asombra a presenza de notables fragas, bosques que se nos antollan primixenios, relictos evocadores doutros tempos nos que, queremos imaxinar, a meirande parte de Galicia estaría cuberta de bosques semellantes a estes do Courel.

Estas fragas, que se chantan na cabeceira dos vales orientados ao norte e a poñente, e por iso sempre húmidas e recedentes, son tesouros naturais únicos na nosa terra aos que as xentes do país chaman devesas, como as da Rogueira en Moreda que está incluída na lista dos bosques máis importantes da península, ou a devesa da Escrita preto de Paderne, e as de Romeor e do Faro. Deste xeito, nos estreitos e elevados vales, de fortes pendentes e abas sombrizas, por camiños intransitables, a salvo dos lumes famélicos e as tallas abusivas, sobreviviu durante milenios a natureza galega levada á súa máxima expresión, ou sexa ao clímax na sucesión ecolóxica.

Andan por alí mesturados, naquela escuridade verdeal, entre os 800 e os 1400 m, o carballo de montaña, o carballo do país, e o seu híbrido co anterior. No principio, nas zonas máis arredadas e sombrizas, facendo camiño no devalar de valgadas e barroncas, despuntará sen dúbida ese alarde luminoso e espigado dos fráxiles bidueiros. E con eles, a medida que a terra afonda e desafogan os regueiros en gorkas máis abertas e nutritivas, aparecerá toda esa restrá de especies que nos marabillan: os “capudres” ou cancereixos cos seus acios esplendorosos, os acivros no fondal de sombras imprecisas, desas acevedas que son lacena invernal tan cobizada polos seres todos do mundo nemoral; e seguirá aquela escuridade mesta amplificándose nos poucos e negros teixos que aínda sobreviven na nosa terra. Toparemos tamén abeleiras, freixos, sanguíños, e esa rareza no país galego que son as faias, como o faial da devesa de Fontefermosa. E por se todo isto fora pouco, agatunando polas corgas, aínda con tanta escuridade e ese continuo abafar de humidades e suores vexetais, desenvolve ao amparo de tan exuberante fraga un sotobosque extraordinariamente diverso e con presenza de importantes endemismos ibéricos.

Estamos abofé nun santuario natural, nun relictos de extraordinario valor, lembranza daqueles tempos pasados de cando comezaron a se retirar os xeos implacables para deixar paso ás planifolias que todos coñecemos.

*Augas brancas da Rogueira! / Bouzas pechas d uces e xestas! /
Abrairas teixos faias xardois e reboleiras!
Eiquí sempre foi bosque...*

Por se fora pouca tanta riqueza, a presenza desas bandas e esporóns calcarios propician a aparición dun convidado inesperado: as aciñeiras orocantábricas nas zonas de media ladeira, por baixo do corazón das devesas. E xunto con elas, en íntima comunión,

xorden espiñeirais con especies como as silvas, roseiras, cerdeiras bravas, abruñeiros e estripeiros, que nas zonas máis baixas e quentes se mesturan cos érbedos e que son un agasallo para tanto paxaro como por alí anda solto.

Acións gachos de Cido / i os da Veiga do Lago!

E por se non abondara no Courel, ao igual que no resto do territorio galego, tamén abundan as carballeiras, e sobre de todo as reboleiras que dominan as áreas máis sollías, nas abas máis secas e luminosas. Son as carballeiras do piso montano das nosas serras, emprazadas nas corgas e nos vales afundidos, mesturadas con moitas das especies das devesas: capudres, acivros, bidueiros, olmos de montaña e abeleiras, e tamén pradairos e sanguíños, e outras máis miúdas e recatadas como madresevas, anemones, hedras, violetas, fentos e un longo etcétera... Todas elas, ben en comunión cos arandos constituíndo a impresionante comunidade das nosas típicas carballeiras galaico-portuguesas, e sobre de todo as reboleiras laciano-ancarenses de carballos cerquiños, son as touzas que desde tempos inmemoriais aproveitamos para leña, e que conforman os nosos bosques caducifolios máis extensos e coñecidos.

Entre todas estas masas compactas de vellas e maxestosas árbores espállase o mato das uceiras, resultante da degradación das serras polos lumes, o pastoreo e as tallas continuadas. A especie por excelencia é a uz vermella ou moura, pero é frecuente a súa conxunción coa carqueixa, e tamén con outras queirugas como a cinerea, o breixo de umbela, a dabocia ou a queiruga de cruz. Por estas partes altas dos lombeiros tamén son frecuentes as repoboacións forestais con pino silvestre e de vez, cando o solo é máis fondo e xeneroso xurdirá o mato de leguminosas, ben piornais nas partes máis elevadas, frías e aventadas ou ben xesteiras de xesta negra e xesta branca nas partes baixas e nos baldíos resultantes do abandono das leiras lembrando que, en tempos non demasiado afastados e aínda lembrados, se facían estivadas, e rozas e tapadas nos montes, onde sementar estas boas leguminosas e fabricar logo pan ou carne para todos nas terras así nitroxenadas.

Estamos xa moi preto das aldeas, en terra de agras, campos, eirados, cómaros, sebes e valados itinerantes, definindo mesuradas xeometrías que nos anuncian a témera e sutil inminencia dos humanos. Aquí, acantonados arredor das aldeas topamos outra das formacións máis senlleiras e que confiren ao Courel unha indiscutible personalidade: os soutos de castiñeiros. Porque o castiñeiro sempre foi por estas terras frías e rachadas sinónimo de riqueza e seguro contra as fames negras que abofé chegarían ciclicamente ao longo das centurias. E por iso neste país cada aldea ten apegada a ela un souto de maxestosos castiñeiros, e os labores para o seu aproveitamento integral, os sequeiros a so pe das vellas caracochas onde se preparaban as castañas para as máis duras invernías, a castañeira e os magostos, a gastronomía asociada, son parte esencial do patrimonio cultural do Courel.

Se seguimos cara a embaixo, deica a fochanca do Lor, iremos por carreiros e congostas entre herdades, prados e lameiros que bican os pés nas augas cristalinas, e algunhas froiteiras vellas que van a rentes dos valados, e de vez, na mesta escuridade da corga que corre parella escoitaremos o estrondo de fervenzas e ruxidoiras invisibles, ata que por fin, na inminencia das augas do rego que xa é río ou regueiro topamos co bosque de ribeira, masas compactas itinerantes que amparan os cursos e que cumpren unha función primordial como corredores ecolóxicos. É o dominio dos amieiros, e tamén de salgueiros e vimbieiras, e do freixo de follas anchas, de sabugueiros, estripeiros e mesmo chopos negros que tamén gustan da humidade e das néboas preguiceiras. Ao seu través, como se fose unha rede neuronal agatuñando desde o val ata as devesas máis recónditas, flúe no Courel a enerxía toda da súa natureza.

Vendo i ouvindo o río / vaise o tempo sin sentilo

Quizais agora, alcanzados os fondais do país poidan pensar que tanta regalía rematou xa, pero non é así porque paseniño iremos detectando unha mudanza nos aires que veñen, máis temperados e pousóns, que traen recendos inesperados de ouregos, tomiños, escornacabras e cantroxos. Son os ambientes mediterráneos que pulan cada vez con máis forza para penetrar en punta de lanza no Courel, porque non podemos esquecer que estamos na rede de drenaxe máis importante de Galicia, a do Miño-Sil, e esta realidade xeográfica ten determinado que outras especies propias da rexión mediterránea teñan acadado o mesmo corazón das nosas montañas. E por iso, cando estamos a piques de rematar o descenso, comezan a colonizar os montes e as pendentes máis pronunciadas tres das especies máis representativas dese mundo mediterráneo: as sobreiras, os érbedos cos seus alcólicos amorogos e o loureiro romano. E como acompañantes topamos como era de esperar coas xaras e as carpazas e tamén coa xesta negra, a xilbarbeira, o heboro, o trobisco, o codeso e incluso outro freixo diferente que é o freixo mediterráneo de follla estreita.

*Tódalas tardes traguía / gargantillas de morodos / i arandos que eu collía.
En chegar comíos todos*

Por todo isto entendo que non con maior gloria podíamos rematar esta viaxe cara a embaixo polo mundo vexetal, desde os tesos cumes que ollan de lonxe. Sendo conscientes de que no Courel atopamos 70 comunidades vexetais con 52 endemismos ibéricos e preto de 800 especies distintas, o que representa nada máis nin nada menos que o 40% de toda a flora vascular galega en apenas o 1% da superficie total do noso país.

FAUNA

Se antes explicamos que tanta diversidade era debida aos múltiples ambientes que topamos na montaña e nos angostos vales, e tamén a aquela diversidade xeolóxica que xera notables mudanzas na composición dos solos, das súa textura e estrutura, é obvio logo

que tanta riqueza e variabilidade teña que resultar tamén nunha fauna moi complexa e especializada en cada un dos ambientes, hábitats, paisaxes ou ecosistemas que rematamos de descubrir. Velaí a razón de que en tan cumprido espazo atopemos unha biodiversidade excepcional no conxunto do noroeste peninsular: ata 160 especies diferentes de vertebrados en apenas 200 quilómetros cadrados de superficie.

No Courel, só en aves, existen preto de cen especies diferentes. Unha sinfonía de asubíos, chirlos, rechouchíos, parloteos, crocitaires, reclamos e alarmas percorren acotío as nosas montañas despois da candeloria que é cando comezan a casar os paxariños. Calandras, cotovías, lavercas e paspallás nos campos e cultivos, pitos, ferreiriños, picafollas, gabeadores, ouriolos, gaios, zuritas e as diminutas estreliñas enchen de troula festeira os soutos e os bosques mestos; o chasco, a papuxa montesa, a escribenta riscada, os picanzos e as xa tan escasas charrelas campan polos espazos abertos ou abanean na curupela das uceiras; lavandeiras, papuxas, pimpíns, fulepas na fraga hidrófila das ribeiras, e a carón das aldeas, nas leiras e labradas, andan os xílgaros, verderolos, xiríns, piscos e varias escribentas máis.

De entre todos eles destacan o pico negro e o mediano, o ferreiriño de caluga negra que foi paxaro do ano da SEO no 2009, o papamoscas gris, rabirrubio real, abelleiro europeo, azulenta papuda, picafollas cantor, piquelo azul, merlo rubio, choias e o bufo real que asexas nas fonduras do bosque. E por riba de todos eles campan, fachendosas e imponentes, as donas do vento: as grandes rapinas como o miñato negro, a aguia cobreira, a gatafornela e a rapina cincenta, a aguia caudal, o lagarteiro e os grandes cazadores como o falcón peregrino e o azor.

*Cotolovíos ouriolos tordos merleaos! Paxaros e paxariños polos ríos
Polo souto e polos chaos / e bandadas e bandadas / de estomiños polas labradas*

Hai tamén unha boa representación de anfibios e réptiles cun total de 24 especies nas que destaca o lagarto das silveiras, a lagartixa da serra, das brañas e dos penedos, a píntega común, o pintafontes, a asombrosa salamántiga rabilonga que é endemismo ibérico, a ra patilonga e a rela, e tamén cobras como a cobra rateira, a serpe riscada, as cobras das augas e por suposto a víbora de seoane na súa subespecie cantábrica ou de montaña.

Por baixo da cúpula foliar das devesas, de fragas mixtas e reboleiras, cando a penumbra permanente transmuta en noite impenetrable, hai milleiros de ollos de seres lizgairros, curiosos e hiperactivos, tan espelidos como o musgaño patiblanco, a musaraña tricolor, a toupeira vermella e a nival, o leirón gris, e ese rato tan raro con trompa de elefante que navega polas marxes dos regueiros do rato amisquero ou desmán ibérico. Todos eles son comida abondo para os grandes e medianos carniceiros, para as raposas e unha morea de mustélidos como a doniña, a marta, a garduña, a algaria, o teixugo e a lontra, e incluso para os poucos gatos monteses que inda quedan. E quedan por suposto libera-

dos desa presión os últimos chanzos da pirámide ecolóxica, de corzas e xabaríns a esgalla donos hoxe das herdades abandonadas, quizais algún cervo extraviado bradando pola serra adiante, algún deses osos transeúntes dos que falamos antes, e por suposto...

*O lobo! os ollos o lombo do lobo!
Ruxindo nas flairs dos teixos / Ruxindo na folla dos carreiros
Con toda a sombra da noite na boca*

Entre todos fan un total doutras 50 especies máis, sen esquecer os numerosos morcegos que ben aproveitan tanta fendedura e rachadura nas bandas de calcaria marmórea da serra. E bolboretas a milleiros que polo visto son outra proeza desta terra.

A XENTE

Mesturado entre tanta vida, entre tanta pródiga e prodixiosa natureza, vivimos nós durante séculos innumerables... Nas aldeas que hoxe esmorecen... traballando e creando paisaxes dunha espectacular beleza, no intento desesperado e brutal pero finalmente frutífero por domear tanta forza descomunal.

*Ucedo e ucedo! / Fontiñas outas / penedos / carrozos escuros /
fragas agros soutos e devesas! / Labregos e pastoras
/ que solo vistes / istes tesos e estes vales!*

Aquí, nestas terras frías e húmidas a montes, con tanto illamento e tan brava natureza, non pasa como por exemplo no Macizo Central ourensán, onde a culminación ou derradeiro chanzo da montaña é un mundo aberto, extenso e xeneroso, que foi en tempos unha regalía en veceiras, con vacas, cabras e ovellas a milleiros, porque no Courel, onde os montes se precipitan e esfarelan case de inmediato, sucumbindo ante a presión dos vellos xeos ou da atracción dos novos ríos, non houbo máis remedio que arredarse dos tesos e da noite perpetua das devesas, porque a pouco que se suba xa se pasa dos mil metros, como lle acontece a Miraz, Paderne, Pacios ou Zanfoga, e non hai quen aguante, e tampouco hai quen se sosteña naquelas pendentes tan extraordinarias. E tampouco pasa coma nos vales leoneses, que abren pola outra banda da serra e que locen gorchas luminosas e farturentas onde entra o sol ata no inverno. No Courel, con vales tan encaixados e constrinxidos que apenas hai paso habilitado para o río, co tortuoso taxo tan acantonado, os únicos espazos produtivos onde poder instalar con garantías a primitiva choupana foron os chanzos producidos pola erosión diferencial, os interfluvios e as terras fluviais. Nestas áreas decantaron os sedimentos que foron deixando os ríos, e tamén repisaron como resultado da erosión periglacial que laminou os lombeiros, e que paseño foi recubrindo as partes baixas das ladeiras con feraces depósitos. Se ben, como di Ferrín falando do noso Arnoia, por moito que se aproximen, as xentes sempre recean dos ríos, e aquí sería impensable montar unha poboación no medio dun río como acontece

por exemplo na Ile de la Cité da vella Lutecia. Nós, pola contra, examinamos con parsimonia científica a xeografía fluvial, porque non nos fiamos, e por iso procuramos un relanzo, un miradoiro ou incluso un esporón roqueiro onde montar a ermida, non demasiado lonxe das augas imprescindibles, pero si o suficientemente afastado de avenidas, humidades, néboas preguiceiras e xeadas negras que produce a inversión térmica, e podermonos asegurar así unha raioliña de sol, a estabilidade estrutural do asento, un mínimo de campos que nos dean de comer, e xa que logo a permanencia futura do noso eido, unha elección que se nos antolla extraviada na noite das idades, de canto finalmente baixamos dos tantos castros como andan por aquí espallados.

Isto é o que acontece en tantos e tantos lugares desta terra, estirados e enfiados polos cavorcos enriba, engruñados nas corgas máis abrigosas, aproveitando as terrazas erosivas que quedaron penduradas sobre do río. Sempre, sempre, na procura da calor do sol do mediodía, independentemente da marxe do río na que esteamos. Acontece aló nas terras altas das fontes do concello de Pedrafita, con Sisto, Trabazas, Pazos e O Seixo. E tamén en Meiraos, Vilasivil, Miraz e Paderne que van seguindo fielmente a corga do Río Pequeno; e tamén con Parada e Moreda no Rego da Brancha, Eiriz no Lúzara, ou Froxán, Vilar, Vilamor, Sobredo e Esperante na mesma gorxa do Lor. Inda máis paradigmáticos son os casos dos dous núcleos máis importantes do Courel: Seoane e Folgoso, que se chantan precisamente nas zonas máis propicias e agradecidas do país, nos interfluvios onde o Lor se topa co Pequeno e no entronque de aquel co rego de Carballido non lonxe do Lúzara, a tan só 600 m de altitude, cando por un intre, glorioso e feliz, abre o mundo pequeno de arredor.

Segundo explican Luís Guitián e Pérez Alberti a pontencialidade do solo foi a que, evidentemente, marcou os usos da terra e o seu aproveitamento futuro: as centeeiras e restrebas, o pan das searas, emprazadas na parte de riba limitando co monte baixo de uces e carqueixas; os campos de cultivo, agras, labradas, hortas e froiteiras e hoxe tamén as xesteiras, arredor da diminuta aldea; prados e lameiros en socalcos sinuosos situados a un nivel inferior onde levar as augas dos mananciais superiores e da parte alta dos regueiros, e por baixo, nas partes máis avesedas e constrinxidas, sobre de todo se son ladeiras orientadas ao norte e polo tanto máis sombrizas e húmidas, os soutos e as touzas, as fragas e as reboleiras, cubrindo a gorxa enteira ata bater e se confundir no bosque de ribeira.

Estas paisaxes, cos seus socalcos, eirados, campos, agras, hortas, eixidos e un milleiro de parcelas foron dispostas baixo a normas dunha ciencia que esvaece, cos seus muíños, pontes, fontes, alvarizas e sequeiros, coas corredoiras da serra que van a ningures e que tanto nos reclaman. Tanta vida debida... A uniformidade que trae o abandono mata as cores e transforma o mundo nun escenario gris e opaco, que apenas di nada.

O Courel é lugar de interese comunitario da Rede Natura 2000. E supoño, e espero, que por esa razón e pola aplicación da nova normativa en materia de territorio e paisa-

xe non se volvan abrir novas canteiras, tampouco novos aproveitamentos hidroeléctricos logo da aprobación por unanimidade dunha moción no Parlamento en data tan recente como o pasado día 8 deste mes, e tampouco parques eólicos que foron declarados como actividade excluínte en zonas de Rede Natura e que parece que o novo goberno da Xunta vai respectar. Pero todo isto, que sen dúbida debe repercutir na salvagarda de tanta riqueza natural, non vai asegurar a permanencia dunha das especies máis ameazadas do Courel: a especie humana, hoxe claramente en vías de extinción. Só no concello de Folgoso, o corazón do Courel, e segundo as estatísticas, perdeuse no século XX case un 70% da súa poboación, unha sangría de dimensións estarrecedoras sen parangón en Galicia.

Hai trinta anos que entrei por vez primeira no Courel, foi nun día de néboas mestas e un barbañar cadencioso no medio da serra, que entre tanta montaña, cando nos colleu a noite pecha, perdida a tenta de campaña no medio do monte e das tebras, mesmo medo daba. Ao día seguinte fixemos campamento dentro da escola esborallada de Moreda, e tomamos un grolo ao lusco fusco dunha lámpada cagada das moscas, na cantina da aldea, mentres un neno, que hoxe será home e a saber onde andará, xogaba cun ourizo cacheiro por riba da barra.

Logo de tantos anos fago votos para que a patria de Uxío Novoneyra, coma tantas outras nas que inclúo a miña Celanova, non se convertan nun ermo triste e silencioso, onde a única voz que se escoite sexa o rumor do vento entrefebrado nas devesas, ou o asubío seco e áspero do chasco nas poulas verdes dunha infinda uceira.

*Barbaña barbaña... / que noite de lobos! / oulan os caís nas aíras.
Anda a nebra baixa / polos cavorcos do souto e pola bouzas da braña...*